

ТОПОС «РОДИННОГО ГНІЗДА» В ОПОВІДАННІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ «КРИНИЦЯ ДІДА ВАСИЛЯ» ТА В ПОВІСТІ БОРИСА ХАРЧУКА «У ДОРОЗІ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 28.

УДК 82.091

Пасічник О. Топос «родинного гнізда» в оповіданні Івана Чендея «Криниця діда Василя» та в повісті Бориса Харчука «У дорозі»; 7 стор., кількість бібліографічних джерел – 7; мова – українська.

Анотація. Стаття присвячена особливостям топосу «родинного гнізда» в оповіданні Івана Чендея «Криниця діда Василя» та в повісті Бориса Харчука «У дорозі». Обидва автори стверджують, що їх герої не уявляють свого життя без рідної хати, без свого обійстя, без землі, без важкої праці на ній.

Ключові слова: Іван Чендей, оповідання «Криниця діда Василя», Борис Харчук, повість «У дорозі», топос, «родинне гніздо».

Постановка наукової проблеми. Іван Чендей – відомий український письменник, у творчості якого «перехрещуються найважливіші соціальні, духовні й моральні координати історичного Закарпаття» [6, с. 14]. Він був автором нарисів, новел, оповідань, повістей, роману «Птахи полишають гнізда», кіносценаріїв, перекладів з угорської мови. Писав, на думку М. Жулинського, про те, що «найбільше хвилювало, турбувало неспокоєм, сповнювало почуттям відповідальності». Своє перше оповідання «Історія з грішми» він опублікував 1939 року, а перша збірка «Чайки летять на Схід» вийшла друком 1955 року.

Іван Чендей виявляв у своїх творах інтерес до народного характеру, зокрема характеру верховинця, до долі духовних і моральних традицій українського народу, його досвіду, історії та сучасності.

Борис Харчук – відомий український прозаїк минулого століття, який народився на Тернопільщині. Свою творчість він, як й Іван Чендей, присвятив окремій людині, сім'ї, а також і художньому літопису Волині на крутому «історичному зламі її історичної долі, заклав його основи, окреслив загальний обрис» [2, с. 261]. В повісті «У дорозі» Б. Харчук розповів про життя на хуторі сім'ї Оксентія Швайки, тим самим художньо дослідив, показав, «які загальні суспільно-історичні прикмети і закономірності можуть критися в тому окремому – повсякденному бутті простої трудової людини, в звичайній історії її життя» [2, с. 261].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню життєпису й творчості Івана Чендея присвятили свої літературознавчі студії А. Арханов, Н. Белоконь, К. Волинський, В. Дончик, М. Жулинський, О. Козій, Г. Корабельников, В. Марко, О. Мишанич, В. Фащенко, Д. Федака, М. Хорошков, Т. Шалацька. Так, В. Марко одним із перших вказав на неореалістичні ознаки творчості українського письменника.

Життєвий і творчий шлях Бориса Харчука досліджували О. Васишин, К. Волинський, Р. Гром'як, М. Слабошпицький, Г. Чернихівський.

Мета статті – проаналізувати й порівняти особливості топосу «родинного гнізда» в оповіданні Івана Чендея «Криниця діда Василя» та в повісті

Бориса Харчука «У дорозі».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. М. Хорошков у своєму дисертаційному дослідженні підкреслив прагнення І. Чендея – неореаліста до художньої правди та вимогливу любов І. Чендея – гуманіста до людини [4]. Дослідниця селянської прози письменника Н. Белоконь стверджує, що в його творчості простежується роздум про зникнення української, селянської традиції зі своїми проблемами та характерами, й робить висновок, що І. Чендей вписався у світову традицію селянської прози [1].

Іван Чендей писав про те, що найбільше його хвилювало та приваблювало. А приваблював його, передусім, верховинець, «приваблював – душевною чутливістю, благородством, суворою гідністю, скромністю, працьовитістю, мудрістю і справедливістю, шанобливою повагою до природи» [6, с. 7]. Усі ці риси притаманні головному герою оповідання «Криниця діда Василя». Починається твір з опису горіха на садибі господаря: «Найперше – велет над велетами. Стовбур товстелезний від самої землі, а від стовбура уже й конари на всі чотири сторони світу... Під горіхом у спеку – відпочинок. У бурю – катулок був... Горіха видно було здаля-здаля... А скільки дерево-гора родило горіхів щороку!» [6, с. 178–179]. Цей горіх височів «над зчорнілою під дранковим дахом хатою діда Василя: біла передня стіна вибіленим конопляним рядном напнута, сліпі дощані двері – латка потемніла в рамі цупкій з одвірків, порога та очепа, два віконечка – двоє нахмурених очей» [6, с. 173]. Дід Василь залишився вдівцем, його троє синів і дочка живуть окремо. Спершу Микола, Дмитро та Іван подалися на сезонні заробітки, а потім осіли постійно далеко від «рідного гнізда з маленькою хатою, з горіхом-велетом, давно постарілим садом, з непомітно, здається, постарілим батьком» [6, с. 188].

Як зрадів старий Василь, коли вперше за багато років приїхали до нього разом двоє синів з двома невістками, навезли дарунків. Батько відчув себе «обдарованим» й «обласканим».

Старий тримає козу Ірму й цапка Стюпку, доглядає маленький «городчик», де ростуть картопля, огірки, часник, цибуля, чабрик. Як справжній господар, він зберіг колиску, в якій вигойдалися

його четверо дітей, оберігає криницю в саду, носить на собі каміння для муру, щоб залишити її глибокою, щоб пили з неї люди на здоров'я. І стара хата, й велетень-горіх, криниця – все це символи «родинового гнізда» діда Василя.

Раптом старого намагаються позбавити одного із таких символів. Незнайомець з міста скупує дерева: горіхи, черешні, груші. Цінна деревина піде на меблі, проте дід Василь велетня-горіха не продає. Великі гроші йому не потрібні. Він хоче тільки одного, щоб його сини, «обидва здорові і дужі – сил не розгублених гора, гарт – надійний, фамільний корінь – чіпкий» [6, с. 187], повернулися господарювати додому.

Своїм твором «У дорозі» Борис Харчук також вписується в світову традицію селянської прози. Відомий український критик і літературознавець К. Волинський писав про нього: «Гадаю, кожен, хто познайомиться з романами, повістями, кращими з оповідань Бориса Харчука, погодиться з тим, що про «олімпійський спокій», нейтральну безсторонність при їх сприйнятті не може бути й мови. Бо високого ступеня сягає їхня драматична напруга, бо справді вражаючі життєві картини, явища, людські долі в них описані» [2, с. 251].

Про такі долі, на прикладі родини Швайок, її труди і дні на хуторі, повсякчасні турботи розповідає письменник у повісті «У дорозі», що вперше надрукована 1966 року в збірці «Закам'янілий вогонь».

Так само, як й оповідання Івана Чендея «Криниця діда Василя», твір Бориса Харчука «У дорозі» починається з опису обійстя. Це спогади Оксентія Швайки про те, яким було колись його господарство й садок, де «на найвищій осиці мостилися бузьки, вірна пара – боцян і боцянниха» [5, с. 6], і п'ять мортів поля; в хліві кожного ранку «починала ревіти корова, кувікати порося» [5, с. 8]; діти Марко, Лука і Текля гнали гуртом «корову, телицю й п'ятірко овець на стерню» [5, с. 8], а дружина господаря Христина «мала нагодувати кури, свиню, коняку, розпалити в печі» [5, с. 8].

Оксентія Швайку по-вуличному звали Залийвода, тому що так «фаміліювався» його хутір. Цей хутір перейшов до Оксентія та Христини у спадок від якогось прадіда Залийводи, котрий був сторожем панського лісу.

Аналізуючи прозу Б. Харчука, зокрема його повість «У дорозі», К. Волинський підкреслює, що «вражаюча своєю суворістю правдою картина злиденного, безпросвітнього життя родини Швайок у дорадянський час правила б тут за доказ досить серйозний. Вона ще раз нагадує нам, що й в зверненнях до «старого села» літератор має строго дотримуватися принципу історизму, підходити до відображення його з чітко виражених соціальних позицій» [2, с. 263]. Старий Василь у творі Івана Чендея важко працює, щоб зберегти своє «родове гніздо». Оксентій Швайка сенс свого існування вбачає у щоденній, виснажливій праці від зорі до зорі, мета якої – прогодувати свою сім'ю. Читач ніколи не бачить його веселим і щасливим, а тільки «похмуришим». Постійно тяжко працюючи, Оксентій

вимагав такої ж праці від дружини й дітей: «Христина подавала чоловікові снопи, а він обережно, щоб не витрусити і зернини, укладав їх. Коли полукіпок був складений і на драбнях явно не вистачало – діти підносили снопи з сусіднього. Вони ледве завдавали собі їх на плечі, ховаючись з головою в соломі, і здавалося, що снопи самі вставали і йшли до воза» [5, с. 9].

Життя на хуторі – це щоденна важка праця на землі, по господарству. Борис Харчук ретельно описує всі її етапи, де беруть участь Оксентій і Христина, їх діти Марко, Лука та Текля. Після такої виснажливої сільськогосподарської роботи «ніч і тиша заколисували Швайок. Не рухались їхні отерпілі руки і задубілі тіла. Безпробудний сон як винагорода за кайданисту працю. Сон волів, випряжених з ярма. Їм зрідка щось снилося» [5, с. 12].

Як справжній селянин, герой повісті Бориса Харчука «У дорозі» Оксентій Швайка вірив у Бога, читав «Святе письмо старого і нового завіту», молився, сам «малював церкву». Проте навіть під час молитви господар хутора не забуває про свої обов'язки хазяїна: «Відступивши од святого письма, порастється коло плити. Йому приємно, що картопля свиняці готова. Покуштував борщ, підсолив. Христина прийде на готовеньке» [5, с. 14].

Аналізуючи повість «У дорозі», відомий український критик М. Слабошпицький підкреслює, що твір Б. Харчука «відкриває читачеві забуту всіма сім'ю Швайок на далекому хуторі. Тут, здається, назавжди зупинився час, бо нічого в житті родини не змінюється» [3, с. 180]. Проте зміни прийшли разом із Другою світовою війною; вона «прогриміла... літаками, розмісила і втрамбувала шлях танками і тягачами» [5, с. 19]. Через хутір Залийвода тричі пройшли її вояки. Оксентій Швайка, який побував на фронтах Першої світової, стверджував, що він і без куль проливає кров під час праці на землі. Його дружина Христина підтримувала чоловіка: «Нехай собі б'ються, хіба нас обходить» [5, с. 19]. Не обійшло: на фронті загинув син Швайки Лука. Марко, повернувшись додому після перемоги, переїхав у місто, щоб працювати на заводі, став начальником цеху, «секретарем партії – правою рукою директора». Прийшли зміни на хутір і коли у Свинюхах створили колгосп. Старий Швайка вимушений був написати заяву, віддав Натурлу, воза. Оксентію й Христині обіцяють хату в селі, син Марко пропонує переїхати до нього в місто, але Швайка «і чути не хоче». Із сокирою в руках боронить свій хутір від нової влади: «Він і не мудрець, і не злодій, хоча нерідко мудреці бувають злодіями і навпаки, – підсумовує Борис Харчук. – А він уже такий, який виїшов із землі» [5, с. 7].

Хутір Залийвода, хотіла зруйнувати нова радянська влада, яка всіх господарів на землі вважала куркулями, своїми ворогами та активно з ними боролася.

Висновок. В оповіданні «Криниця діда Василя» Іван Чендей піднімає питання про долю духовних і моральних традицій народу, створює неповторний характер верховинця, котрий оберігає

своє «родове гніздо». Проте воно руйнується, коли діти не хочуть бути господарями на власній землі.

Через п'ять літ після приїзду синів з невістками до діда Василя його не стало. Новий господар «предковичну хату розкинув», а після продажу горіха «на садибі діда Василя – інакше її не називати – заниділа вода» [6, с. 216].

Оксентій Швайка не уявляє свого життя без землі, без важкої щоденної праці на ній, без хутора Залийвода. Повість Бориса Харчука завершується «уроком» Швайки для Теклі та її дітей, як правильно

саджати яблуньку: «Він присів навпочіпки, розрівняв корінчики, розстелив їх у ямці. Розім'явши кострубатими пальцями землю, почав присипати корінчики, мовби годував їх землицею, оті тоненькі нерви живої яблуньки, якій рости і рости.

Ще далеко до брунькування, Оксентій Швайка підвівся, помацав гілочки, і його кострубаті пальці стали м'які й теплі» [5, с. 28].

Тому ми не підтримуємо твердження М. Слабошпицького, що Оксентій «підє в село, до людей» [3, с. 181]. Йому потрібні лише хутір і земля.

Література

1. Белоконь Н. Родова людина І. Чендея: від маргінала до мудрого старця (за романом «Птахи полишають гнізда...») // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць / Мін. освіти і науки України; Ужгородський нац. ун-т; НАНУ, Ін-т укр. мови. – Ужгород, 2011. – Вип. 16. – С. 44-46.
2. Волинський К. П. Літературне сьогодні: Літ.-крит. статті / К. П. Волинський. – К.: Рад. письменник, 1982. – 294 с.
3. Слабошпицький М. Ф. Літературні профілі: Літ.-крит. нариси / М. Ф. Слабошпицький. – К.: Рад. письменник, 1984. – 310 с.
4. Хорошков М.М. Художній світ Івана Чендея: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Хорошков М.М. – Київ, 2007. – 19 с.
5. Харчук Б. М. У дорозі // Вітчизна. – Київ, 1965. – № 8. – С. 6-28.
6. Чендей І.М. Вибрані твори: В 2-х т. – К.: Дніпро, 1982. – Т. I. Оповідання. Птахи полишають гнізда...: Роман / Передм. М. Жулинського. – 623 с.
7. Чендей І.М. Птахи полишають гнізда...: Повісті, роман / [Редкол.: В. І. Данканич, О. І. Дей, П.К.Добрянський та ін.; Вступ ст. та приміт. Д. М. Федаки]. – Ужгород: Карпати, 1984. – 600 с.

Елена Пасечник

ТОПОС «РОДОВОГО ГНЕЗДА» В РАССКАЗЕ ИВАНА ЧЕНДЕЯ «КОЛОДЕЦ ДЕДА ВАСИЛИЯ» И В ПОВЕСТИ БОРИСА ХАРЧУКА «В ДОРОГЕ»

Анотация. Статья посвящена особенностям топоса «родового гнезда» в рассказе Ивана Чендея «Колодец деда Василия». Оба автора утверждают, что их герои не представляют свою жизнь без родного дома, без земли и тяжелого, ежедневного труда на ней.

Ключевые слова: Иван Чендей, рассказ «Колодец деда Василия», Борис Харчук, повесть «В дороге», топос, «родовое гнездо».

Olena Pasichnyk

THE TOPOS «FAMILY NEST» IN THE STORY BY IVAN CHENDEYA «THE WELL OF GRANDFATHER VASYL» AND IN THE STORY BY BORYS KHARCHUK «ON THE ROAD»

Summary. The article is dedicated to the peculiarities of the topos «family nest» in the stories of Ivan Chendeya «The Well of Grandfather Vasyly» and Borys Kharchuk's story «On the Road». Both authors sustain the idea that their story characters cannot think of their lives without their family home, without their land and hard daily work on it.

Key words: Ivan Chendeya, the story «The Well of Gandfather Vasyly», Borys Kharchuk, the story «On the Road», topos, «family nest».

Пасічник Олена – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка.